

T.C.MERKEZ BANKASI VE "AÇIK PİYASA İŞLEMLERİ"

Prof.Dr. Erdiñ TOKGÖZ

GİRİŞ

Merkez Bankası hemen her ülkede siyasal ve ekonomik bağımsızlığın temel kurumlarından biri olduğu gibi simgesidir. Bu bankalar sahip oldukları imtiyazlara dayanarak ulusal para birimini tanımladıktan sonra, ekonominin istikrar içinde gelişmesini sağlayacak yönde ve düzeyde para basıp piyasaya sürmektedirler. T.C. Merkez Bankası'nda 1931 yılından beri birçok görevleri yanında, bu temel görevi yerine getirmeye çalışmaktadır.

T.C. Merkez Bankası kuruluş yasasının çizdiği sınırlar içinde kalarak, siyasi iktidarların hazırladığı kalkınma planları ve yıllık programları dikkate alarak, para piyasasını düzenlemektedir. Banka para piyasasını doğrudan sermaye piyasasında dolaylı olarak düzenlemek ve yönlendirmek için esas olarak şu araçları kullanmaktadır:

1. Karşılık oranının (mevduat munzam karşılığı) belirlenmesi,
2. Disponibilite oranının kararlaştırılması,
3. Banka kredilerinin düzenlenmesi,
4. Faiz oranlarının belirlenmesine ilişkin önerilerde bulunma,
5. Açık piyasa işlemleri yapma.

Bu sıraladığımız araçlardan "Açık Piyasa İşlemleri" bizim incelememizin konusunu oluşturmaktadır. Açık Piyasa İşlemleri, ekonomide para arzını, faiz hadlerini ve kredi hacmini etkilemek amacıyla merkez bankalarınca finansal varlıkların (menkul değerlerin) alınıp satılması işlemleri olarak tanımlanır. T.C. Merkez Bankası çok uzun yıllar sonra Şubat 1987'den beri "Açık Piyasa İşlemleri"ne başvurmaktadır. İncelememizde uygulamanın ilkelerini ve sonuçlarını anlamaya ve aktarmaya çalıştık⁽¹⁾.

I- T.C. MERKEZ BANKASI ve AÇIK PİYASA İŞLEMLERİ

Günümüzde serbest piyasa ekonomi düzeni içinde bulunan ülkelerde Merkez bankalarının ekonominin gelişme veya

(1) Konuyu öğrenime ve yazmaya temel teşkil eden bilgi ve belgeleri değerlendirmeye yardımcı olan ilgili birimin müdürü Erdal ASLAN'a teşekkür etmek isterim.

büyümesinde belirleyici görevleri vardır. Örneğin ekonominin dengeli büyümesini sağlayacak yönde banknot hacmini ayarlamak, para piyasasının düzenli işleyişini sağlamak, devletin bankerliğini yapmak... gibi 2 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı yasayla kurulan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ülkenin iktisadi bağımsızlığının tamamlanmasında ve kurumlaşmasında önemli bir aşama olmuştur. "Ekim 1931'de göreve başlayan Banka anılan yasa çerçevesinde kırk yıl faaliyette bulunarak, 14 Ocak 1970 tarihine gelmiştir. Bu tarihte ülke planlı kalkınma dönemine girmişti ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlükte bulunuyordu. Dolayısıyla değişen ve gelien ihtiyaçlar çerçevesinde T.C. Merkez Bankası Yasası anılan tarihte 1211 sayılı yaayla yeniden düzenlendi. Son yirmi yıl içinde bu kanunun bazı maddeleri önce 3098 sonra 3291 sayılı yasalarla günün koşullarına uygun hale getirilmiştir.

T.C. Merkez Bankası bir anonim şirket olarak örgütlenmiştir. Ancak kuruluş yasasıyla Banka diğer anonim şirketlerden büyük ayrıcalıklara sahip olduğu gibi büyük sorumlulukları da vardır. Kurulduğunda otuz yıl için verilmiş bulunan banknot çıkarma imtiyazı ve tekeli halen 1999 yılına kadar uzatılmış bulunmaktadır.

1211 Sayılı yasanın 3098 ve 3291 sayılı yasalarla değişik 4. maddesinde Banka'nın temel görevleri sıralanırken; Banka'ya "para arzını ve ulusal ekonominin likiditesini düzenlemek amacıyla açık piyasa işlemleri yapmak" görev ve yetkisinde verilmiştir. 1715 Sayılı yasayla Banka'ya borsada kayıtlı Devlet tahvilleri ile ödenmiş sermayesi en az 4 milyon TL olan ulusal bankaların tahvillerini alıp satma konusunda yetki verilmişti. Fakat bu alım satım işlemleri Banka'nın ödenmiş sermayesi ve ihtiyat akçeleri toplamının %50 düzeyinde tutulduğundan, Banka para arzı ve kredi hacmini dengelemede "açık piyasa işlemleri"nden yararlanma yoluna gidemedi⁽¹⁾.

Yürürlükteki yasanın değişik 52. maddesi "Açık Piyasa İşlemleri" başlığını taşımaktadır. Anılan madde Banka'nın para arzını ve ekonominin likiditesini düzenlemek amacıyla kendi nam ve hesabına alıp satabileceği menkul değerleri beş grupta toplamış bulunmaktadır:

1. Bankaca reeskonta veya avansa kabul edilebilecek nitelikte olan kısa vadeli ticari senetler,
2. Her çeşit Devlet iç borçlanma senetleriyle kamuya ait tahviller,
3. Ödenmiş sermayesi en az 500 milyon TL olan anonim şirketlerin borsada kayıtlı tahvilleri ile Sermaye Piyasası Kurulu'nca çıkarma borsada kayıtlı tahvilleri ile Sermaye Piyasası Kurulu'nca çıkarma izni verilen borç senetleri,
4. Banka mevduat sertifikaları,

(1) Avni ZARAKOLU, "Merkez Bankacılığı Bilgisi", SEvinç Mat. 1982, Ankara, S.106.

5. Vadelerine en çok 120 gün kalmış gelir ortaklığı senetleri ve kar-zarar ortaklığı belgeleri..

Anılan madde bu tasnifi yaptıktan sonra, Merkez Bankası'nın "vadeleri dikkate almaksızın yukarıda sözü edilen senetleri, geri satma anlaşması imzalayarak satın alabileceğini" veya "geri alma anlaşması imzalayarak" satabileceğini belirtmektedir. Ancak anlaşma süresinin 91 günü geçmeyeceği vurgulanmaktadır.

52. Madde iki önemli sınır getirmektedir. Birincisi açık piyasa işlemlerinin Hazine, kamu kurum ve kuruluşlarına kredi sağlamak amacıyla yapılamayacağı konusundadır. İkincisiyse vadesi 12 ayı aşan senetlerin anılan işlemlere dahil edilemeyeceğidir.

T.C. Merkez Bankası "bu madde kapsamına giren işlemlerle ilgili kurum ve kuruluşları; bankalar ve 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanuna göre belirlenen aracı kurumlar arasından işlemin özelliğini gözönünde bulundurarak tespit etmeye yetkilidir."

Maddenin son fıkrasında Banka'nın Hazine'nin mali ajanı olduğu vurgulanmakta ve "Banka Hazinece gerekli provizyonların tesis edilmesi halinde Hazine adına her nevi devlet iç borçlanma senetlerinin tanzim alışı ve satışlarını yapabilir" denmektedir.

Yukarıda çizilen yasal çerçeve içinde amaç ve araçları belirlenen "Açık Piyasa İşlemleri"ne T.C. Merkez Bankası 4 Şubat 1987 tarihinde başlamıştır. Değişik ülke Merkez Bankalarının değişik şekil ve yöntemlerle uygulamakta olduğu Açık Piyasa İşlemlerine, ülkemizde genel hatlarıyla Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası'nın uyguladığı sistem örnek alınarak başlanılmıştır. Bu uygulamada Merkez Bankası ile bankalar arasında kurulan ilişkilerde belirleyici ilkeleri kısaca fakat ayrı ayrı ele almak yararlı olacaktır.

II- AÇIK PİYASA İŞLEMLERİ UYGULAMA İLKELERİ

T.C. Merkez Bankası 4 Şubat 1987 günü doğrudan alım satım işlemleriyle "Açık Piyasa İşlemleri"ne başlamış bulunmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi 1211 sayılı yasanın 52. maddesinde bu işlemler çerçevesinde kullanılacak araçlar yani menkul değerler beş grupta toplanmıştır. Ancak para ve sermaye piyasalarının içinde bulunduğu koşullar dikkate alınarak uygulamada "Devlet İç Borçlanma Senetleri" araç olarak kullanılmaktadır.

Merkez Bankası Başkan Yardımcısı Dr. Rüştü Saracoğlu ile Genel Müdür yardımcısı Yaman Törüner ortak imzasıyla 11.2.1987 tarihinde bankalara gönderilen duyuruda konu; "Açık Piyasa İşlemleri adı altında gerçekleştirilecek Devlet İç Borçlanma Senetlerinin doğrudan alımı, doğrudan satımı, geri alımı ve geri satımı.." şeklinde tanımlanmaktadır. Aradan geçen üç yıl sonunda amaç ve araç yönünden değişiklik olmamıştır.

Mart 1990 tarihine göre uygulama şöyle yürümektedir. Merkez

Bankası para arzını ve ekonominin likiditesini kontrol yönünde, nezdinde tutulmakta bulunan Açık Piyasa İşlemleri portföyünden piyasaya (bankalara), Devlet İç Borçlanma Senetleri satarak piyasadan para çekmekte veya piyasadan senet satın alarak, dolaşımdaki para miktarını artırmaktadır. Bu çerçevede dört çeşit alışveriş yapılmaktadır:

1. Doğrudan satış,
2. Doğrudan alış,
3. Geri alım vaadi ile satım (Ters Repo)
4. Geri satım vaadi ile alım (Repo).

Doğrudan alım ve doğrudan satımda herhangi bir süre koşulu ya da kısıtlaması sözkonusu değildir. Burada gerekli görüldüğünde piyasadan para çekme veya piyasaya para sürme temel amaçtır.

Geri alım-satım anlaşmaları (repurchase agreements) nda ise bugünden belirlenmiş ileri bir tarihte ve fiyattan tersine işlem yapılmak üzere alım veya satım yapılmaktadır.

1 - Geri Alım-Geri Satım Sözleşmesi"

Merkez Bankası 11.2.1987 tarihinde bankaya gönderdiği duyuruda "Açık Piyasa İşlemleri"ne katılacak bankaların kendilerine gönderilen sözleşme örneğini doldurup imzalamaları gerektiğini bildirmiştir. İlke olarak doğrudan alım ve satım işlemleri için bir sözleşme gerekmediği, ancak alım satım işlemlerinde genel bir esneklik sağlanabilmesi amacıyla "Geri Alım, Geri Satım Genel Sözleşmesi"ni imzalayan bankalarla işlem yapılması tercih edileceği açıklanmıştır. Ayrıca sözleşmeyi imzalayan her bankanın kendilerine gönderilmiş bulunan "Açık Piyasa İşlemleri Banka Tanıtım Formu"nu doldurup T.C. Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü Açık Piyasa İşlemleri Birimi'ne göndermeleri gerekmektedir. Bu "Tanıtım Formu"nda şu temel sorular vardır:

- Bankanın adı ve yazışma adresi,
- Bankanın ilgili biriminin ve yetkili görevlilerin isim ve soyadları,
- Görevlilerin yetki sınırları (işlem limitleri).

2 - Bankaların kasa durumunu bildirme zorunluluğu

T.C. Merkez Bankası temel görevlerinden biri olan "ekonominin likiditesini ayarlama" işini açık piyasa İşlemleri aracılığıyla yürütebilmesi için, bankaların her sabah toplam kasa mevcutlarını bir önceki işgünü kapanış bakıyelerini bildirmeleri gerekmektedir. Bu nedenle bankaların tüm şubelerini içerecek biçimde kasa hesapları toplamını, eğer mümkün olmaz ise kendi nakit yönetimleri için kullandıkları bir gün önceki kapanış kasa

bakiyelerini, en geç her işgünü sabahı saat 9'a kadar, açık Piyasa İşlemleri Birimi'nin 3102040 (Ankara) numaralı telefonunu kullanarak yazdırmaları zorunlu görülmektedir.

3 - Bankaların Taahhütleri ve Yapıtrım

Açık Piyasa İşlemlerine katılan her banka taahhüt ettiği ödemeyi zamanında eksiksiz yerine getirmek zorundadır. Taahhüt edilen borçlar zamanında yerine getirilemediği takdirde "Geri Alım-Geri Satım Genel Sözleşmesi"ndeki yaptırımlar uygulanır. Ancak bu yaptırımlar uygulanıncaya kadar ilgili bankanın Bankalararası Para Piyasasındaki borçlanma limitinin müsait olması durumunda bu borç karşılığı kıymetler, Bankalararası Para piyasası teminatları arasına dahil edilerek; sözkonusu bankaya Merkez Bankası nezdindeki hesaplarının negatif bakiye vermesi imkânı verilebilecektir". Ancak bankalar kullandıkları bu ek olanak karşılığında, Bankalararası Para Piyasasında olduğu gibi negatif bakiyeleri üzerinden "mevduat munzam karşılıkları"ndan eksik yatırma durumunda uygulanan cezai faiz oranında faiz ödemek durumunda kalacaklardır.

4 - Teminat Olarak Kullanma Olanağı

Bankalar "Açık piyasa İşlemleri" yoluyla sağladıkları Devlet İç Borçlanma Senetlerini "Bankalararası Para Piyasası"na teminat olarak yatırabilecekleri öngörülmektedir. Böyle bir sonuca varmak için işlem sırasında kullanılan menkul değerlerin Bankalararası Para Piyasası teminatı olarak kullanılacağıının belirtilmesi yeterli görülmektedir. "Tersine olarak bu piyasadaki teminatlar arasındaki kıymetler, herhangi bir borç karşılığı bağlı olmadıkları sürece, Açık Piyasa İşlemleri çerçevesinde Geri Satım Vaadi ile Alım (Repurchase) ya da doğrudan alım işlemleri için kullanılabilir"(1).

5 - İşlemlerde Gün ve Saat

Açık piyasa işlemleri her iş günü içinde yürütülmektedir. ancak "doğrudan alım veya doğrudan satım ile geri satım vaadi karşılığında alım veya geri alım vaadi koşuluyla satım işlemlerinden oluşan Açık Piyasa İşlemleri" günün 9-15 saatleri arasında yapılabilmektedir. Eğer nakit veya kıymet hareketi sözkonusu değilse sadece hesaplar arasında işlemler yapılacaksa, çalışma saatleri saat 16.00 kadar uzayabilmektedir.

6 - Havale ve Depo Ücreti

T.C.Merkez Bankası "Para Piyasaları ve Fon Yönetimi Genel Müdürlüğü" Kasım 1987 sonunda bir genel değerlendirme yaptıktan sonra, 1 Aralık 1987'de yürürlüğe konan iki yeni kararını bankalara bildirdi. Bankaların katılımlarını genişletmek ve kolaylaştırmak gayesine yönelik olan bu kararlar şöyledir:

(1) T.C. Merkez Bankası, Emisyon Gen.Md. 10.8.1987 tarihli duyurusu, s.4.

- Bankaların açık piyasa işlemleri yapmak için Merkez Bankası'nın şubelerinden biri aracılığıyla Ankara Şubesindeki hesapları üzerine havale gönderebilmektedirler. Bu karşılıklı havale işlemlerinin ücretsiz olarak yürütülmesi uygun görülmüştür.
- Bankaların Ankara ve İstanbul Merkez Bankası Şubelerinde açtırmış buldukları, "Devlet İç Borçlanma Senetleri Serbest depoları"nda küpür başına alınan "muhafaza ücreti" yürürlükten kaldırılmıştır. Buna karşılık 1 milyon TL. olan "yıllık depo ücreti" 2 milyona çıkarılmıştır.

III. AÇIK PİYASA İŞLEMLERİ UYGULAMA SONUÇLARI

T.C. Merkez bankası yönetimi 1987 yılı başında "Açık piyasa İşlemleri"ne başlarken her yönüyle sınırlı bir güce sahipti. İlk yılın yani 1987 yılının sonuçlarının ne olduğunu tesbit için "T.C. Merkez Bankası 1987 Yıllık Rapor"una başvurduk, mütevazı bir üslupla alınan sonuçlar şöyle açıklanıyordu:

"1987 Yılında ihraç edilen Devlet İç Borçlanma Senetleri'nin toplam tutarı 6.329 milyar TL'a ulaşmıştır. Umumi disonibilite ve mevduat munzam karşılıklarını yeniden düzenleyen tebliğlerin yürürlüğe girmesinden sonra D.İ.B.S satışında belirgin bir artış görülmüştür. 1987 Yılı boyunca satılan D.İ.B.S.'nin önemli kısmını bir yıl ve daha kısa vadeli senetler oluşturmuştur. 1987 yılında İstanbul Menkul Değerler Borsası'nda 3050 milyar TL. tutarında D.İ.B.S. eldeğiştirmiştir"⁽¹⁾.

1988 yılında gelişmeler tahminlerin üstünde boyutlara ulaştı. Piyasadaki likiditeyi düzenlemek amacıyla yönelik olan Açık Piyasa İşlemleri hacmi %139 artarak 21 trilyon TL'a yükseldi⁽²⁾.

1989 Yılı içinde Açık Piyasa İşlemleri'yle ilgili uygulamada iki önemli kurumsal değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerden birincisi "açık piyasa portföyünün" Mart ayından itibaren 1,5 trilyon Türk lirasına yükseltilmesidir. İkincisiyse Mayıs ayındaki portföyün bir kısmını satarak piyasadan para çekme kararıdır.

Yıl içindeki işlem hacminin boyutları hakkında Merkez Bankası "1989 Yıllık Raporu"nda şu bilgiler verilmektedir:

"Açık piyasada bu yıl içinde 17,2 trilyon liralık reverse repo ve 2,9 trilyon liralık kesin satış yapılmış, buna karşılık 18 trilyon liralık reverse repo dönüşü olmuş ve 2 trilyon liralık doğrudan alım yapılmıştır. Ayrıca 75,2 milyar liralık repo yapılmış ve 78,8 milyar liralık repo dönüşü olmuş ve piyasadan yıl boyunca toplam olarak 37,1 milyar liralık net para çekilmiştir"⁽³⁾.

(1) T.C.Merkez Bankası 1987 Yıllık Raporu, s.62

(2) A.g.r. s.39

(3) A.g.r. s.57

Devlet İç Borçlanma Senetleri İhale Faizleri (12 aylık)

Aylar	1988	1989
Ocak	52.90	67.4
Şubat	61.0	64.3
Mart	63.3	53.9
Nisan	64.7	50.5
Mayıs	66.0	54.6
Haziran	63.4	59.0
Temmuz	61.0	59.8
Ağustos	59.0	65.7
Eylül	58.3	57.4
Ekim	72.1	51.6
Kasım	67.6	50.7

Kaynak: T.C.Merkez Bankası 1988 ve 1989 Raporları

Hazine ihale faizlerinin 1989 yılı içinde gösterdiği düşme eğilimine paralel olarak, yılın ilk yarısında "reverse repo" faizlerinde de düşme görülmüştür. Ancak yılın ikinci yarısında "açık piyasada yapılan işlemlerin daha çok kısa vadeli olması ve üç aylık hiç bir işlem yapılmaması nedeniyle, ihale faizleriyle açık piyasa faizlerinin üç aylık karşılaştırılması yapılamamaktadır"⁽¹⁾. Açık piyasa faiz oranları genelde bankalararası para piyasasındaki karşılaştırılabilir vadedeki işlemlerde uygulanan faizden 5-6 puan daha düşüktür. Ancak iki piyasada vergilendirme farklı olduğundan sonuçta net getiri farkı ortadan kalkmaktadır. Bilinmesi gereken önemli bir noktada şudur. Açık piyasa faiz oranlarının belirlenmesinde Devlet İç Borçlanma Senetleri ihale faizleri hangi vadenin özendirilmek istendiği interbank faizleri ve döviz piyasasındaki gelişmeler etkili olmaktadır.

Açık Piyasa İşlemleri alanında Merkez Bankası'nın aldığı olumlu sonuçlara rağmen, bazı uzmanlar gelişmelerin özlenen ve istenen düzeyde olması için şu ön koşulları sıralamaktadırlar⁽¹⁾:

1. Ülkede gelişmiş bir para ve sermaye piyasası olmalıdır.
2. Bu piyasalarda yeterli sayı ve tutarda finansal varlığın serbestçe alınıp satılabilmesi gerekir.
3. Merkez Bankası'nın güçlü bir menkul değer portföyüne ve yeterli kaynaklara sahip olması zorunludur.

(1) Dr. Öztin AKGÜÇ, "Türkiye'de Bankacılık", Gerçek Yay. (2. Baskı) 1989.

Bu üç temel koşul çerçevesinde Türkiye'de ki uygulamayı değerlendiren Dr. Öztin Akgüç, "T.C.Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemlerine etkin biçimde" girişmekten uzak olduğunu ileri sürmektedir⁽¹⁾.

SONUÇ

Son üç başkan döneminde T.C.Merkez Bankası birbirini izleyen ve tamamlayan modern araçlarla para piyasasının dolayısıyla bankacılık sisteminin yeniden yapılaşmasına ve atılım yapmasına öncülük etmiştir. Banka temel görevi olan "orta vadede Türk parasının iç ve dış değerinde istikrar sağlamak" yönünde para piyasası üzerinde etkinliğini artıracak biçimde yeni alt piyasalar kurmuştur. Bunlar "bankalararası para piyasası "(interbank), "açık piyasa işlemleri", "altın piyasası" ve "döviz piyasası"dır. Ayrıntıya girmeksizin anılan piyasaların başarılı sonuçlar ortaya koyan bir işleyiş içinde olduğu bir gerçektir.

Yasal bir engel olmadığı halde Şubat 1987 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan, "Açık Piyasa İşlemleri"nde kısa sürede olumlu sonuçlar alınmıştır. Sermaye piyasasının araçları sınırlı olması nedeniyle açık piyasa işlemlerine sadece Devlet İç Borçlanma Senetleri konu edilmektedir. Ancak gerçekleşen işlem sayısı, işlem hacmi ve katılan banka sayısına bakıldığında para piyasasının bu alt piyasası için oturmuştur, diyebiliriz. Bu aşamadan sonra sisteme yeni araçlar katıldığı oranda açık piyasa işlemlerinin etkinliğide artacaktır.

Merkez Bankası yönetiminin uyguladığı "parasal programın" ve oluşturduğu alt piyasaların, enflasyonun aşağı çekilmesinde etkili olamadığını görüyoruz. Çünkü Hükümet anti-enflasyonist para politikalarıyla uyumlu genel ekonomik politikalarla maliye politikalarının bir paket halinde yürürlüğe konması gerektiğinin, hayati önemini anlamış görünmüyor. Umarız Hükümet bu tutum ve uygulamasını kısa sürede değiştirir.

(1) A.g.e. s.142

DÜNDEN BUGÜNE TÜRKİYE EKONOMİSİ VE İKİBİNLİ YILLARA BİR BAKIŞ

Prof. Dr. İsmet ERGÜN (*)

Giriş

Bu makalade Cumhuriyetin kuruluşundan zamanımıza kadar geçen süre içinde Türkiye Ekonomisinde önemli gelişmeleri, ekonominin kilometre taşları, sorun ve darboğazları onar yıllık dilimler itibarıyla özet olarak verilecek, sonunda şimdiye kadar izlenen politikaların bütünü ile ilgili bir değerlendirme yapılacaktır.

Ayrıca, ikibinli yıllarda Türkiye Ekonomisindeki muhtemel gelişmeleri tahmin etmek yerine, Türkiye'nin demokratik özgürlükler içinde çağdaş bir sanayi toplumu olabilmesi için neletin yapılması gerektiği konusunda öneriler getirilecektir.

I — DÖNEMLER İTİBARIYLA TÜRKİYE EKONOMİSİ

1 — Kuruluş Dönemi

Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğundan çok kötü bir ekonomik miras devirmişti. Yirminci yüzyıla girerken Osmanlı ekonomisi ard arda gelen savaşlar nedeni ile bir çöküntü haline gelmişti. Sanayi alanında bir atılım yapamamış ve üreticilik niteliği hemen hemen kalmamış olan İmparatorluğun sadece ilkel düzeyde bir tarım ekonomisi vardı. Esasen Osmanlı İmparatorluğu son ana kadar bir askeri bürokratik devlet olarak kalmış ve bunun bedelini de çok ağır bir biçimde ödemiştir. İktisat tarihimiz bunun örnekleri ile doludur. Ticaret küçümsemmiş, deniz ticaretinden ise nefret edilmiştir. Bu durumu çok iyi değerlendiren yabancılar, Türklerle ticari ilişkilerinde kendilerine büyük ölçüde kolaylıklar sağlamışlar ve çetin pazarlıklara girmeden kendi uzun vadeli çıkarlarını tek yanlı olarak korumak imkânını bulmuşlardı. Örneğin, daha 18. yüzyılda İngiltere, III. Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğundaki iç pazarı ele geçirmiş ve hatta Karadeniz ticaretine bile hakim olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman ülkenin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorun ekonomik durumdu. O tarihlerde bir girişimci ruhu ve girişimci sınıfı mevcut değildi. Ülkenin eğitim se-

(*) Hacettepe Üniversitesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

viyesi çok düşük düzeyde idi. Tarım bile kaderciliğe terkedilmişti. Ayrıca ülkede sermaye birikimi de yoktu. Dolayısıyla bu dönemde yabancı sermayeye büyük ihtiyaç duyuluyor, ancak kapitülasyonların ve Düyunu Umumiye İdaresinin acı tecrübeleri nedeni ile Hükümet kalkınmayı kendi kaynakları ile gerçekleştirmeyi tercih ediyordu. Şüphesiz bu koşullar altında ekonomide bir atılım yapmak fevkalade zordu⁽¹⁾.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin Ekonomik sistemini belirlemek amacı ile Atatürk 1923 yılında İzmir'de büyük bir "İktisat Kongresi" topladı. Bu kongre Türkiye için liberal bir ekonomik düzeni benimsedi⁽²⁾. Şu halde dönemin en önemli özelliği özel sektörü himaye etmek ve geliştirmek olmuştur. Bu amaçla 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun çerçevesinde kurulan sanayiler devletten büyük ölçüde teşvik görmüşlerdir. Dönemin önemli gelişmelerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 1923 - 29 yılları arasında, çok olumsuz koşullara rağmen, sabit fiyatlarla GSMH, 2.9 milyar TL'den 5.3 milyar TL'ye çıkmıştır (yaklaşık iki kat)⁽³⁾
- İhracat büyük ölçüde tarıma dayanıyordu. Ne var ki Türkiye'nin 1926'dan itibaren bir dış rekabet ortamına girdiği görülmektedir. Ticaret ortağımız ülkeler, kendi ürünlerini korumak amacı ile Türkiye'den ithal ettikleri tarım ürünlerine sınırlamalar getirmişlerdi. Bu durum ihracat gelirimizin azalmasına ve buna paralel olarak ithalatımızın da gerilemesine neden olmuştur.
- Tarım kesimindeki bu duraklama, GSMH artışına da yansımıştır. Nitekim 1927 yılından itibaren büyüme hızında bir yavaşlama görülmektedir.
- Türk gemilerine kabotaj hakkı tanınmış ve yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryolları 1924 tarihinde millileştirilmiştir.⁽⁴⁾
- 1925 yılında aşar kaldırılmış, buradan doğan vergi kaybı ise istihlak vergisi ile arazi vergisine yapılan zamlarla karşılanmaya çalışılmıştır.
- Dönemin en önemli özelliklerinden biri de, Cumhuriyetin ilk yıllarında karşılanan nakit sıkıntısına rağmen hükümetin para basmamaya özen göstermesidir.
- 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, yeni politika arayışları açısından, Türkiye için de bir dönüm noktası olmuştur. Her ne kadar bu büyük bunalım Türkiye'yi, batı ülkelerini etkilediği boyutta sarsmamış ise de, dolaylı olarak ekonomide

önemli darboğazlar yaratmıştır. Diğer taraftan Lozan Antlaşması'nda yer alan ve 1929 yılına kadar yürürlükte kalan bir geçici madde uyarınca da hükümetler ekonomiye müdahale edememişlerdir.

Netice itibarıyla, bir yandan gerekli ekonomik, sosyal ve siyasal altyapının mevcut olmaması, diğer yandan 1929 dünya ekonomik bunalımı ve bu bunalımın getirdiği olumsuz koşullar, Türkiye'de sanayileşme atılımının başlamasını ve kalkınmanın liberal bir ekonomik düzen içinde gerçekleşmesini engellemiştir. Dolayısıyla 1929 bunalımı diğer bir çok batılı ülkelerde olduğu gibi Türkiye'yi de yeni bir politika arayışına sevklemiştir.

2. Devletçilik Dönemi

Batı dünyasında da, bunalımın neden olduğu sosyal ve ekonomik sorunları çözmeye kamu müdahalesi uygun bir araç olarak görülmeye başlanmıştı. Başka bir deyişle dünya, uzunca bir süre yürütülen liberalizmden, kamu müdahalesini ön gören bir ortama geçmeye başlamıştı.

Böylece 1930'ların başında Türkiye'de devletçilik zihniyeti hakim olmaya başlamıştır. Ancak devletçilikten şu anlaşılıyordu: "Memleketin iktisadi bünyesine yine hususi teşebbüs hakimdir. Fakat iktisadi kalkınmayı mümkün merteye hızlandırmak için, devlet iktisadi faaliyete iştirak edecektir."⁽⁵⁾

Hükümet, devletçilik anlayışı içinde, İktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek için beş yıllık programlar hazırlamak suretiyle ekonomik faaliyetleri planlamak istemiştir. Bu amaçla 1934 yılında ilk beş yıllık iktisadi plan hazırlanmıştır. Plan daha ziyade sanayi kesimi ve özellikle devlet işletmelerini kapsıyordu. Bu planın başarı ile uygulandığını görüyoruz. Nitekim bu plan çerçevesinde;

- Temel ham madde sanayileri kurulmuş,
- Küçük çapta da olsa baraj ve silolar yapılmış,
- 1930 - 40 yılları arasında 2500 km. uzunluğunda demiryollar döşenmiş ve
- Madencilik, kâğıt ve cam sanayinin gelişmesi için yatırımlar yapılmıştır.

Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan dış borçların tasfiyesi yoluna gidilmiştir. Bu durum şüphesiz ödemeler dengesine ağır bir yük getirmiştir. Diğer taraftan yabancı sermayenin istenmemesi ve tasarruf birikiminin de hemen hemen olmaması nedeni ile uzun vadeli yatırımlar (demiryolları gibi) iç borçlanma yolu ile finanse edilmiştir. Bununla beraber bu dönemde, menşucat fabrikalarının kurulması ve Karabük Demir Çelik fabrikasının tesisi için İngiltere'den 13 milyon sterlin, Sovyetler Birliği'nden de 8 milyon dolar borç alınmıştır.⁽⁶⁾

Bu dönemde dikkati çeken bir husus, fiyat istikrarının sağlamak amacı ile denk bütçe politikasına özel bir önem verilmesidir.

Birinci beş yıllık Sanayi Planı başarı ile uygulandıktan sonra 1939 yılından itibaren uygulanmak üzere ikinci bir beş yıllık sanayi planı hazırlanmıştır. Ne var ki ikinci dünya savaşının patlak vermesi ile bu plan yürürlüğe konamamış ve ülkede savaş ekonomisi uygulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede;

- Faal nüfusun bir bölümü silah altına alınmış,
- İç tüketim çok azalmış,
- 1938 yılında yapılan 150 milyon liralık ithalat 1941 yılında 75 milyona düşmüş ve
- Bazı tüketim malları vesikaya bağlanmıştır.⁽⁷⁾

İkinci dünya savaşı ülkeye büyük bir mali külfet getirmiştir. ortalama 1 milyon askerin silah altında bulunduğu bu dönemde devletin nakit sıkıntısı olağanüstü artmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak amacı ile,

- dolaylı vergi oranları artırılmış,
- milli müdafa vergisi konmuş
- çok tartışmalara neden olan varlık dergisi çıkarılmış
- ayrıca kısa vadeli hazine bonoları çıkartılarak hazine halka borçlandırılmıştır. Ancak bu bonoların ödenmesinde güçlükler ortaya çıkmıştır.

Bu önlemlerin yanında nakit sıkıntısını gidermek amacı ile emisyonla gidilmiştir. Nitekim 1938 yılında 280 milyon lira olan emisyon hacmi 1946 yılında 900 milyon liraya ulaşmıştır. Emisyon hacmindeki bu artışa paralel olarak fiyatlar genel seviyesi de artmıştır. Toptan eşya fiyat endeksi 1938'de 100 iken, 1942'de 280'ne 1943'de 457'ye yükselmiştir.⁽⁸⁾ Böylece Türk Lirası sürekli değer kaybetmiştir. Savaş ekonomisi şartları bir yandan ülkede hayatı gittikçe ağırlaştırırken öte yandan ülkede yeni yatırımlar yapılamıyordu.

İkinci dünya savaşından önce çöken uluslararası altın para sisteminin yerine yeni bir uluslararası para sistemini oluşturmak amacı ile Amerikalı ve İngiliz bilim adamları ile teknisyenleri yoğun bir çalışmaya girdiler. Bu çalışmalar sonunda 1944 Bretton Woods Konferansı ile uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası doğdu, yeni bir para sistemi yürürlüğe kondu. Savaştan sonra hemen çalışmaya başlayan bu kuruluşların amacı, yüksek istihdamda yüksek büyüme hızına ulaşmak ve kambiyo denetimini azaltmak veya kaldırmaktı. Bu nedenle söz konusu kuruluşlar uluslararası alanda liberal bir hava yaratmaya çalışıyorlardı. Türkiye, bir yandan bu liberal havaya uymak ve diğer yandan iç ve dış fiyat farkını gidermek amacı ile 7 Eylül 1946 tarihinde Cumhuriyet döneminde

ilk olarak Türk Lirasının dış değerini %50 oranında düşürdü. Ne var ki ülkenin yatırım mallarına en fazla ihtiyaç duyduğu bir zamanda yapılan bu devalüasyon, ithal malları fiyatlarının önemli ölçüde artmasına ve eldeki ihraç mallarının da ucuz fiyatlarla elden çıkmasına neden olmuştur.

Dönemin sonuna doğru devletçilik politikasının kısmen gevşetildiğini görüyoruz. Bunun yanında hükümet, sadece iç kaynaklarla kalkınmanın başaramayacağını anlayınca, yabancı sermayeyi temin etme yoluna gitmiştir. Ayrıca biraz geç olmakla beraber Marshall Yardımı da alınmıştır. Bu yardımın özellikle altyapının iyileştirilmesinde çok olumlu katkısı olmuştur.

3 — DP Dönemi

Bilindiği gibi 1950 yılında Türkiye'de siyasi iktidar değişikliği olmuş ve DP iktidara gelmiştir. DP ile iktisat politikasında yeni bir görüş ve anlayış hakim olmuştur. Devletçilik reddedilip liberal görüşer benimsendi. Önce OECD'nin dış ticarete %70 liberasyon önerisi kabul edildi. Bunun sonucu olarak ithalatta büyük artışlar oldu. Diğer taraftan Kore Savaşı nedeni ile dünya ham madde ve tarım ürünleri fiyatları ve talebi çok artmış, Türkiye de bundan faydalanarak ihracatını büyük ölçüde artırmıştır. Nitekim 1950 yılında 263 milyon dolar olan ihracat 1953 yılında yaklaşık 400 milyon dolara çıkmıştır.⁽⁹⁾

Ekonomik kalkınma için önce altyapı donatımına (özellikle karayolları yapımına) hız verilmiş, barajlar (Sarıyar, Hirfanlı, Seyhan) Limanlar (Trabzon, Giresun, Samsun, Zonguldak, Haydarpaşa, Mersin) ve çok sayıda silolar vs. inşa edilmiştir.

Altyapı yatırımlarına paralel olarak tarımsal kalkınmaya da büyük önem verilmiştir. Köylüye büyük kolaylıklar sağlanmıştır: Ürünlerine iyi fiyat verilmiş, uygun koşullarda tarımsal krediler sağlanmış ve böylece tarımda makineleşme, gübreleme ve sulama gibi yöntemlerin kullanılmasına imkân yaratılmıştır. Bütün bunların sonunda tarımsal üretim hızla artmıştır. Nitekim 1948'de 100 olan tarımsal üretim endeksi 1953 yılında 155'e çıkmıştır.⁽¹⁰⁾

Karayolu hamlesi ve tarım kesiminde sağlanan bu gelişmeler Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında son derece önemli bir rol oynamıştır. Yerel pazarlar birbirine bağlanarak köy ekonomisinden pazar ekonomisine geçiş sağlanmıştır. Böylece ülkede köy-kent entegrasyonu başlamış, köylünün ekonomik ve siyasal ufku genişleyerek sosyal olaylara ilgi ve katkısı artmıştır. Ulaşım sisteminin gelişmesi ile, kendi ihtiyacı için üretim yapan çiftçi tipi, yerini piyasa ile ilişkilerini artıran çiftçi tipine bırakmıştır.⁽¹¹⁾

Bu gelişmelere paralel olarak milli gelirdede önemli artışlar olmuştur. Nitekim 1948'de 100 olan sabit fiyatlarla milli gelir endeksi 1960'da 191 olmuştur.⁽¹²⁾

Dönemin en önemli özelliklerinden biri de yatırımlardaki hızlı artıştır. Nitekim 1950 yılında yatırımlara devlet bütçesinden 261 milyon TL ayrılmışken 1960 yılında bu rakam 2.3 milyar TL ya çıkmıştır. Bu harcamalara paralel olarak kredilerde, özellikle tarımsal krediler 412 milyon TL'den 2.4 milyar TL ye yükselmiştir. Gerek yatırımlarda ve gerekse kredilerdeki bu hızlı artışlar emisyon artışını da beraberinde getirmiştir. Nitekim 1950 yılında emisyon hacmi 1 Milyar lira iken, 1960'da 5 milyar liraya yükselmiştir. Kredilerde, yatırım harcamalarında ve emisyon hacmindeki bu artışların sonucu olarak toplam talepte büyük artışlar olmuş ve buna bağlı olarak fiyatlar genel seviyesi de artmıştır. Nitekim 1948 de 100 olan toptan eşya fiyat endeksi 1950 de 95, 1954'de 121 ve 1960'da 280 olmuştur.⁽¹³⁾

İzlenen bu genişletici politikaların etkileri 1954 yılından sonra görülmeye başlanmıştır: Liberal dış ticaret rejimi döviz rezervlerini eritmiş ve ciddi boyutlarda bir döviz darboğazı ortaya çıkmıştır. Netice itibariyle ithalat duraklamış ve buna bağlı olarak üretim azalmıştır. Bunu çifte döviz kuru, mal darlığı, kaçakçılık ve karaborsa izlemiştir.

Böylece 1954 yılından sona liberal sisteme son verilmiş, başlangıçta devletçiliği reddeden hükümet 1956 yılında, savaş yıllarından kalan Milli Korunma Kanununu yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Böylelikle Hükümet iktisadi hayatı geniş ölçüde kontrol altına almıştır. Ayrıca dış borçların ertelenmesi yoluna da gidilmiştir. Ancak tüm bu olumsuz koşullara rağmen açık finansman ile hızlı kalkınma politikasına devam edilmiştir. Sonunda enflasyon daha da hızlanmıştır.

Şu halde,

- Yüksek enflasyon
- döviz darboğazı
- mal darlığı ve çifte fiyatlar ve
- biriken dış borçlar

hükümeti, uluslararası Para Fonuna başvurmaya zorlamıştır. Fonun önerisi her zamanki gibi kesin olmuştur: Yüksek enflasyon nedeni ile dünya fiyatlarına göre aşırı yükselmiş olan içi fiyatlar tekrar dünya fiyatları ile uyumlu hale getirilecek ve bu amaçla TL yüksek oranda (%320) devalue edilecek; harcamalar kısılacak, para arzı kontrol altına alınacak ve kredi ve sübvansiyonlar azaltılacak. Hükümet bu önerilere uyma zorunda kaldı. 4 Ağustos 1958'de yürürlüğe konan bu istikrar tedbirlerinden sonra ithalat 1950 seviyesine düştü, fiyat artışları durakladı, ekonomide nispi olarak istikrar sağlandı, ancak bu defa da uygulanan bu daraltıcı politikalarla ekonomi bir durgunluğa girdi ve milli gelirdeki artışlar büyük ölçüde yavaşladı.⁽¹⁴⁾

4. Planlı Dönem

1960 yılında Türkiye'de önemli siyasi değişiklikler oldu: Ordu ülke yönetimine el koydu. Bu dönemde iktisat politikasında yeni bir anlayış hakim oldu. Dönemin en belirgin özelliği iktisadi faaliyetlerin plana göre yürütülmesi ve bunun Anayasada hükme bağlanmış olmasıdır. 1950'lerin ikinci yarısında yaşanan ekonomik sorunların keyif iktisadi kararlardan kaynaklandığı kabul edilmiş ve bu nedenle çıkarılan bir kanunla ilk olarak Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. 1963 yılından itibaren de ilk beş yıllık plan dönemi başlamıştır. 1. ve 2. Plan döneminde oldukça istikrarlı bir iktisat politikası izlenmiştir: Yıllık fiyat artışları 1970 yılına kadar ortalama %6 dolayında gerçekleşti. Ancak 60'lı yılların sonunda yine açık finansman yollarına başvurulmuş ve bunun sonucu olarak fiyatlar yeniden artmaya başlamış ve ödemeler dengesinde darboğazlar ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz gelişmelerden ötürü tekrar bir istikrar paketi yürürlüğe kondu ve Türk Lirası 3. kez %66 oranında devalüe edildi. Finansman kanunu adı altında kaynak artırıcı önlemler yürürlüğe girdi. Alınan bu önlemlerin 1970'li yılların başında olumlu sonuçları görülmeye başlandı. Döviz kurunun gerçekçi bir düzeye getirilişi, ihracat gelirleri ile işçi dövizlerini büyük ölçüde artırdı. 1973 yılında gerek işçi dövizleri ve gerekse ihracat gelirleri birer milyar doları aşmıştı. Böylece cari işlemler dengesi ilk olarak aktif bakiye veriyordu. Merkez Bankasının döviz rezervleri ise 2.5 milyar doların üstünde idi. Ne var ki temel sorunlar önemini koruyordu: Cari işlemler dengesinin fazlalık verdiği 1973 yılında dış ticaret 800 milyon dolar açık veriyordu.⁽¹⁵⁾

1973 yılı sonunda ortaya çıkan petrol bunalımı ve onun yattığı dünya ekonomik bunalımı Türkiye'yi çok olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle ödemeler dengesi gittikçe kötüleşiyordu. Ufukta bir döviz bunalımı görünüyordu. Ancak uygulanan iktisat politikası bu tehlike işaretlerini dikkate almıyordu, başka bir deyişle, değişen şartlara uyum sağlayacak politikalar uygulanmıyordu. Böylece 1970'li yılların ikinci yarısında Türkiye Ekonomisi gittikçe hızlanan bir bunalıma girmiştir⁽¹⁶⁾ Netice itibarıyla,

- KİT açıkları büyük boyutlara ulaşmış,
- bütçe açıkları genişlemiş,
- buna bağlı olarak emisyon artışında rekorlar kırılmış,
- ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi tamamen tıkanmış,
- döviz darboğazı ekonomiyi felce uğratmış ve en önemlisi
- siyasi istikrarsızlık ülkenin geleceğini tehdit eder hale gelmişti.

Bütün bu gelişmeler bir yandan enflasyonu üç haneli rakamlara iterken, öte yandan büyümenin tamamıyla durmasına neden oluyordu.

5. Dışa Açılma Dönemi

İşte bu durumdan kurtulmak için ekonomide radikal tedbirlerin alınması gerekiyordu. Bu amaçla 1980 yılında Türk İktisat literatürüne 24 Ocak kararları diye geçen çok önemli kararlar alınmıştır.

Kararların temel amaçları şunlardı:

- öncelikle enflasyonu kontrol altına almak,
- dış ödeme güçlüklerini azaltmak,
- piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak,
- ekonomik faaliyetlerde devletin payını azaltmak ve
- ekonomiyi dışa açmak.

Bu amaçlara ulaşmak için de şu politikalar ön görülmüştür:

- Sıkı para politikası
- Yüksek faiz (reel faiz) politikası
- KİT ürünlerinin fiyatlarının gerçekçi belirlenmesi,
- Sübvansiyonların kaldırılması,
- Sabit kur politikasının terkedilip gerçekçi döviz kuru politikasının izlenmesi
- İhracatın teşvik edilmesi
- Dış ticaretin liberalleştirilmesi ve
- İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin terkedilip ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin uygulanması.

24 Ocak kararları, amaç ve araçları Türkiye'de çok tartışılmıştır; kararların lehinde ve aleyhinde çok sayıda kitap, makale ve araştırma yayınlanmıştır. Bunlar burada tekrar edilmeyecektir. Ancak bu kararlarla ilgili temel düşüncelerimi buraya aktarmak istiyorum.

1. 24 Ocak kararları sadece para operasyonlarına dayalı basit bir istikrar paketi olarak değil, bir yapısal uyum programı olarak görmek lazımdır. Esasen bu önlemler daha önce, yani 1973 yılında (birinci petrol bunalımı sırasında) alınmış olsaydı, Türkiye Ekonomisi değişen şartlara daha hızlı uyum sağlar ve böylece dünya ekonomik bunalımından bu derece olumsuz etkilenmezdi.
2. Bu kararlardan sonra Türkiye'de ekonomik zihniyet mucize sayılacak bir ölçüde değişmiştir. Tarihimizin hiç bir döneminde bu kadar yoğun bir biçimde ekonomi tartışılmamıştır. Halkımızın ekonomik olaylara ilgi ve katkısı büyük ölçüde artmıştır. Bu son derece olumlu bir gelişmedir. Bilinmektedir ki yarı sanayileşmiş toplumlar da en zor değişen nitelik zihniyettir. Ayrıca bu tartışmalar Türkiye'de iktisat biliminin gelişmesinde önemli katkılar olmuştur.

3. Bu tedbirler, Türkiye Ekonomisinde önemli yenilikler getirmiştir. Örneğin 1970'li yılların sonunda (daha önce de belirtildiği gibi) tıkanma noktasına gelen ithal ikamesi stratejisini temelinden değiştirip bunun yerine ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Ayrıca katı bir kambiyo kontrolünden günlük ayarlanan esnek kur politikasına geçilmiş, dış ticaret liberalleştirilme ve bütün bunların sonucu olarak ihracatta olağanüstü bir gelişme sağlanmıştır. Gerçekten 1980 öncesinde ihracatımız çok düşük düzeyde idi. Nitekim 1978 yılında ihracatın GSMH içindeki payı %4 (Yunanistan'da aynı yılda %11), kişi başına düşen ihracat ise 54 dolar (Yunanistan'da 366 dolar) kadardı.⁽¹⁷⁾
4. 24 Ocak kararlarıyla Türkiye Ekonomisinde tartışmasız dışa açılma süreci başlamıştır. Dışa açılma ise bir ekonomi için hayati öneme sahiptir. Adam Smith bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: "Her ülke şu veya bu şekilde kalkınır. Eldeki üretim faktörlerinin miktar ve kalitesine göre bazı ülkeler uzun sürede, bazı ülkeler ise nispi olarak kısa sürede kalkınırlar. Ancak dışa kapalı ekonomilerin gelişme şansları yoktur." Geçmişte Türkiye'nin gündeminde en önemli sorun döviz darboğazı olduğundan ihracatın teşviki hep arka plana itilmiş, sorunun acil çözülmesi gerektiği için ithal ikamesine öncelik verilmişti. (Çünkü ihracatın teşviki uzun vadede sonuç vermektedir). Döviz darboğazının başladığı 1954 yılından beri bu politika izlenmiş ve yerli sanayi ithal yasakları miktar kısıtlamaları ve yüksek gümrük vergileri ile sürekli korunmuştur. Gerçekten ithal ikamesi stratejisi,
 - sanayinin hızla gelişmesine
 - teknolojik bilgi düzeyinin artmasına
 - çeşitli yan sanayilerin gelişmesine ve
 - istihdam ve milli gelir artışınaneden olmuştur. Ancak bu politika ile Türkiye'nin döviz ihtiyacında -beklenenin tersine- bir azalma olmamıştır. Ayrıca yerli sanayinin dış rekabete tamamen kapatılması, kalite ve fiyat açısından uluslararası seviyede üretim yapılmasını önlemiştir.
5. Nihayet 24 Ocak kararları ile piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırma yolunda önemli mesafeler kaydedilmiştir. Fiyat kontrollerinden vazgeçilmiş, sübvansiyonlar kısmen kaldırılmıştır. Ayrıca fiyatların piyasada arz ve talebe göre serbestçe oluşması ve fiyatların doğrudan değil, dolaylı olarak etkileme ilkesi benimsenmiştir. Ne var ki mal piyasasında istenen rekabet ortamının yaratılmamış olması, bazı sektörlerde verilen aşırı teşvikler ve on yıldır bir türlü kontrol altına alınamayan enflasyon nedeni ile gelir dağılımı iyice bozulmuştur⁽¹⁸⁾.

II. SONUÇ VE ÖNERİLER

Buraya kadar, Türkiye Ekonomisinde Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana önemli gelişmeler, uygulanan politikalar, bir makale çerçevesinin elverdiği ölçüde özet olarak verilmeye çalışılmıştır. Uygulanan politikaların genel bir değerlendirmesini yapmak üzere geriye doğru bakıldığında şu önemli sonuçları çıkarmak mümkün olmaktadır.

1. Türkiye, kalkınma yolunda genel stratejiyi doğru koymuş ve tercihlerini doğru yapmıştır. Hiç şüphesiz taktik hataları yapılmıştır ve yapılmaktadır. Ancak önemli olan stratejide hata yapmamaktır. Çünkü stratejide yapılan hataların telafisi mümkün değildir veya mümkün olsa bile bunun bedeli çok ağırdır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman liberal bir ekonomik model benimsenmiş, ancak ekonomik, sosyal ve siyasal altyapının mevcut veya yeterli olmayışı nedeni ile model başarılı olamamıştır. Bunun üzerine devlet ekonomiyi yönlendirmeye başlamış ve ekonomide devletçilik böyle başlamıştır. O zamanın şartları içinde bu son derece doğru bir karardı. İkinci dünya savaşından sonra dünyada esen liberal havaya uygun olarak devletçilik gevşetildi. Önce altyapı yatırımlarına, özellikle ulaştırma sisteminin iyileştirilmesine, öncelik verildi. Çünkü 1940'lı yıllarda Türkiye dünya standartlarına göre son derece ilkel bir ulaşım sistemine sahipti. Örneğin 1947 yılında ülkemizde stabilize yol mevcut değildi; her mevsimde geçit veren yolların uzunluğu sadece 12 bin km. kadardı. Daha sonra, büyük sermaye gerektiren, ileri derecede bilgi ve beceri isteyen ağır sanayi yatırımları yerine işe tarıma öncelik verilmeyle başlandı. Çünkü önce insanlarımızın gıda ihtiyaçları karşılanmalıydı. Bunları tüketim malları sanayinin kurulması izledi. Türkiye gibi büyük bir ülkede sanayileşmenin elbette mutlak önceliği olacaktı. İşte bu amaçla şartlar oluştuktan sonra ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi benimsendi. Doğru olan da bu idi. Belli bir noktadan sonra bu strateji tıkanınca ekonomi dışa açıldı ve stratejinin gerekleri yerine getirildi. Netice itibarıyla atılan adımların yapılan tercihlerin genelde doğru olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye doğu bloku ülkelerinin yaptıkları hataya düşmemiştir. Nitekim söz konusu ülkeler tarımı ve tüketim malları sanayini ihmal ederek ve Batıya büyük ölçüde borçlanarak tüm kaynakları ağır sanayi yatırımlarına ayırmışlardır. Petrol bunalımı ile dünyada söz konusu sanayi ürünlerine olan talep düşünce, bu tesisler ortada kalmış ve borçlar geriye ödenememiştir. Ayrıca geçen süre içinde de, zaten pek ileri derecede olmayan teknoloji, iyice eskimiştir. Ülkemizde de bir zamanlar 200 adet fabrika üreten fabrikaların kurulması gibi utopik projeler gündemde idi. Böyle, ülke potansiyelinin çok üstünde büyük yatırımlara aynı anda girişilmemesinin ne kadar isabetli olduğu, şimdi, sosyalist ülkelerin deneyimlerinden sonra, daha iyi anlaşılmaktadır.

2. Geçmişte uygulanan devletçilik politikası ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası şüphesiz başarılı idi. Bu politi-

kaların mazide Türkiye ekonomisine sağladıkları yararlar inkâr edilemez. Ne var ki iktisadi gelişme dinamik bir süreçtir. Başlangıçta ekonomik kalkınmayı hızlandırmak için kullanılan bu modeller, olgunlaşma safhasına gelince, görevlerini tamamlamış olurlar. Artık Türkiye Ekonomisi 1930'ların veya 1960'ların ortamından çok farklı bir konumdadır. Şimdi, iç ve dış rekabete açık piyasa ekonomileri etkili sistem olmaktadır.

3. Şüphesiz dün olduğu gibi bugün de Türkiye Ekonomisi ağır sorunlarla karşı karşıyadır. Ancak nereden başlayıp nereye ulaştığımız düşünülürse, yaklaşık 70 yıllık ekonomimizin vardığı aşama hiç de küçümsenecek bir sonuç değildir. Hele umutsuzluk kesinlikle söz konusu değildir. Türkiye sanayileşme yolunda -Tüm eksikliklere rağmen- önemli yol almıştır. 1995 yılında sanayi sektörünün GSMH içindeki payı %40 dolayında olacağı tahmin edilmektedir. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti, kalkınma hamlesini çoğulcu demokrasi düzeni içinde -demokrasimizin eksikliklerine ve zaman zaman kesintiye uğramasına rağmen- başarmaya çalışan nadir ülkelerden biri olma onuruna sahiptir. Bunun da bilincinde olmalıyız.

4. Netice itibarıyla Türkiye'de izlenen iktisat politikasının genel hatları, rotası ve teorik çatısı doğrudur. Ancak izlenen politikalarda genel iktisadi felsefeye ters düşen, hedeflenen ilkelerle çelişkili olan noktalar bulunmaktadır, diğer bir deyişle taktik hataları yapılmaktadır. Bunlar düzeltilir ve büyük yatırım projeleri zamanında tamamlanırsa gelecek için umut ve iyimserlik içinde olmamak için hiçbir neden yoktur.

Bu sonuçların ışığı altında Türkiye'nin çağdaş bir sanayi toplumu olabilmesi için makro düzeyde alınması gerekli önlemleri şöyle özetlemek mümkündür.

1. Türkiye ekonomisi büyük oranda bir nüfus artışının baskısı altındadır. Her 28 yılda nüfusumuz ikiye katlanmaktadır. Türkiye dünyanın en kalabalık 20 ülkesinden bir tanesidir ve genç bir nüfusa sahiptir. 0-14 yaş grubunun toplam nüfustaki payı yaklaşık %40'tır. Yapılan hesaplara göre, bu genç nüfus yakın zamanda evlenme çağına gireceğinden, nüfus artış hızı azalsa bile Türkiyenin nüfusu daha 40 yıl artmaya devam edecektir.⁽¹⁹⁾ Bu nedenle Türkiye'de nüfus artışının kontrol altına alınması için bir eylem programı derhal yürürlüğe konmalıdır.

2. Türkiye son on yıldır bir enflasyon süreci içinde bulunmaktadır. Hedeflenen enflasyon oranları genellikle katlanarak gerçekleşmektedir. Enflasyon devam ettiği müddetçe de ekonomik kararlarda tereddütler ve belirsizlikler devam edecektir. Ekonomik sorunlarımızın hafifletilmesi, istikrarın sağlanması, kısaca Türkiye Ekonomisinin sağlıklı bir yapıya kavuşması, tümü ile enflasyonun kontrol altına alınmasına bağlıdır. Bu nedenle enflasyonla mücadelede, ne pahasına olursa olsun öncelik vermelidir. Şimdiye kadar enflasyonla mücadelede beklenen kararlılık gösterilmemiştir.

3. Ülkemizin ekonomik sistemi bir piyasa ekonomisinin temel müesseselerine dayanmaktadır. Ne var ki bu müesseselere rağmen sisteme tam olarak işlerlik kazandırıldığı söylenemez. Bu nedenle Türkiye'de piyasa ve fiyat mekanizmasına etkinlik ve işlerlik kazandırmak, toplumun en temel ve stratejik sorunlarından biridir. Türkiye'de piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak amacı ile,

- devletin ekonomi içindeki payı azaltılmalıdır.
- rekabetsiz bir piyasa ekonomisi düşünülemez. Türkiye'de mutlaka rekabet ortamı yaratılmalı ve özellikle resmi-özel tekel ve oligopol girişimcilerine karşı yasal önlemler alınmalıdır.
- Etkin bir sermaye piyasasının varlığı pazar ekonomisinin vazgeçilmez ön koşuludur.
- Piyasa ekonomisine geçişin en büyük engeli enflasyondur. Enflasyonla salt bu nedenle mücadele edilmelidir.
- Çok aşırı teşviklere gidilmemelidir. Piyasa ekonomilerde imtiyazlara yer olmadığı unutulmamalıdır.

4. Türkiye Ekonomisinde önemli ölçüde israf vardır. KİT'ler tekel ve oligopol pozisyonlarını sonuna kadar istismar etmektedirler. Böylece verimsiz çalışmalarının faturasını zamlar yolu ile toplum ödemektedir. Bu nedenle üretimi mutlaka verimlilik bazına oturtmak zorundayız. Türkiye'nin, başta kamu kesimi olmak üzere esaslı bir tasarruf ve verimlilik artışı gerçekleştirilmeden hızlı bir atılım yapması mümkün değildir. Yatırımlar, mevcut potansiyeli zorlamadan, kaynak israfına meydan verilmeden ölçülü yapılmalıdır.

5. Türkiye'nin çağdaş bir sanayi toplumu olması, büyük ölçüde yetenekli ve üstün performansa sahip beyinlerin yetiştirilmesine bağlıdır. Madem ki Avrupa topluluğuna tam üye olmaya karar verdik, o halde önce topluluk insanları ile rekabet edebilecek insanlar yetiştirmek zorundayız. Ne var ki eğitim sistemimiz ciddi sorunlarla karşıdır ve ülkenin ihtiyaçlarına cevap vermekten uzaktır. Eğitimin her kademesinde ciddi bir kalite erozyonu vardır. Üniversitelerin görevi sıradan adam yetiştirmek değil, nitelikli insan yetiştirme olmalıdır. Bundan 200 yıl önce Adam Smith tarafından söylenen "bir ülkenin refahı, o ülke insanların eğitim düzeyine, çalışkanlığına, kabiliyetine ve maharetine bağlıdır" sözü bugün de aynen geçerlidir. Zamanımızda, yatırımlarda insan faktörünün önemi, sermayenin de önüne geçmiştir. Bunun gereklerinin yerine getirilmesi konusunda politik kadrolarımıza ve üniversitelerimize büyük görevler düşmektedir.

DİPNOTLAR

1. Halûk Cillov: **Türkiye Ekonomisi**, Sermet Matbaası, İstanbul 1970, s. 135
2. Daha geniş bilgi için Bkz. Gündüz Ökçün: **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara 1968
3. TOBB - **Türkiye'de Gayri Safi Milli Hasıla**, 1923 - 1986, Ankara 1987, s. 178
4. Daha geniş bilgi için bkz. İsmet Ergün: **Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü**, H. Ü. İİBF yayım no: 10 Ankara 1985, s. 71
5. Halûk Cillov, a.g.e. S. 137
6. Halûk Cillov, a.g.e. S. 138
7. Halûk Cillov, a.g.e. S. 138
8. Halûk Cillov, a.g.e. S. 139
9. TOBB - **1923 - 1982 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye**, Ankara, 1982, Tablo 27
10. Halûk Cillov, a.g.e. S. 141
11. Daha geniş bilgi için İsmet Ergün a.g.e. S. 91
12. TOBB - **Türkiye'de Gayri Safi Milli Hasıla 1923-1986** Ankara 1987
13. Rakamlar H. Cillov a.g.e. S. 141 v.d. dan alınmıştır.
14. Daha geniş bilgi için Erdoğan Alkin: "Ekonominin Kilometre Taşları", Milliyet'in **Ekonomide 65 Yıl Eki**, 29 ekim 1988, S. 2 v.d.
15. Erdoğan Alkin, a.g.m. S. 3
16. 1970'li yıllarda Türkiye Ekonomisi ile ilgili daha geniş bilgi için İsmet Ergün: "Dünya Ekonomisinde Gelişmeler ve Türkiye", **H.Ü. İdari Bilimler Dergisi**, Cilt I, Sayı 4, Haziran 1981.
17. İsmet Ergün: a.g.m. Tablo IV ve V
18. Burada, kapsamı fazla geniş tutmamak amacı ile, 1980'li yıllarda Türkiye Ekonomisinde mevcut sorun ve darboğazlarla ilgili ayrıntılara girilmeyecektir. Bu konuda Bkz. İsmet Ergün: "Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığı Üzerine Düşünceler", **H.Ü. İİBF dergisi**, cilt 7, sayı 1-2 1989.
19. İbrahim Tanyeri - Sundan Üner: **Nüfus ve Ekonomi**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1987 S. 27 v.d.